

СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ І СТРУКТУРИ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ДО ОХОРОНИ ЗАКОРДОННИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ УСТАНОВ

О. Л. АЛЕКСЄЄВ

Для виконання однієї з важливих функцій – охорони закордонних дипломатичних установ – яку здійснюють військовослужбовці Державної прикордонної служби України (ДПСУ), передбачено курси підготовки офіцерів і прапорщиків, на яких відбувається їхня підготовка до здійснення у майбутньому особливих завдань відповідно до зазначеної функції.

Результати аналізу умов служби військовослужбовців ДПСУ за кордоном свідчать про те, що вона характеризується наявністю екстремальних ситуацій, небезпекою та реальною загрозою для життя співробітників консульств та посольств, можливістю збройних конфліктів, роботою з людьми, що можуть мати провокаційні наміри, необхідністю володіння прикордонниками мовою держав перебування, а також спеціальними знаннями, вміннями та навичками, необхідними для роботи за кордоном. Це змушує по-новому подивитися на проблему якості професійної підготовки персоналу ДПСУ, в тому числі й на формування їхньої готовності до охорони закордонних дипломатичних установ України.

Метою статті є визначення сутності, особливостей змісту і структури готовності військовослужбовців ДПСУ до охорони закордонних дипломатичних установ.

Перед всім, з'ясуємо етимологію поняття «готовність». Вона, в прямому сенсі, має два значення. Перше – це згода зробити що-небудь, у другому ж – стан, при якому все зроблено, все готово для чого-небудь [1]. У Великому тлумачному словнику української мови готовність пояснюється як «абстрактний іменник до слова «готовий» і означає: той, хто зробив необхідні приготування, підготувався до чого-небудь; який висловлює згоду, схильний до чого-небудь або виявляє бажання зробити що-небудь; виражає закінченість, кінцевий результат якої-небудь дії, стану» [2]. З нашої точки зору, в першому визначенні мова йде про добровільне та усвідомлене рішення, спрямоване на діяльність, у другому ж визначенні використовується як стан, наявність якого забезпечує виконання рішення. Початковий огляд наукової літератури щодо поняття готовності єдиних результатів не дав, що свідчить про відсутність цілісного визначення поняття готовності і наявність декількох течій його розкриття.

Концентруючи проблематику готовності, яка розглядається у різних аспектах, вважаємо за доцільне проаналізувати наукові джерела і з'ясувати, що буде означати поняття «готовність до діяльності».

Готовність до дії – стан мобілізації всіх психофізіологічних систем людини, що забезпечують ефективне виконання певних дій. Стан готовності до дії визначається поєднанням факторів, що характеризують різні рівні і сторони готовності, зокрема фізичну підготовленість, необхідну нейродинамічну забезпеченість дії, а також психологічні умови готовності. Залежно від умов виконання дії, провідною може стати одна з цих сторін готовності до дії [3].

Результати аналізу наукових праць із проблеми готовності, реалізовані різними вченими, дозволили прийти до висновку, що єдиного підходу до цього питання немає. Разом з тим великий теоретичний і практичний матеріал про проблему готовності людини до різних видів діяльності накопичено у сучасній психологічній науці. Так, у «Тлумачному словнику психологічних термінів в українській мові» «готовність до праці» розглядається як еліпсис 3-х понять, що мають різне значення: 1) широке значення – готовність до будь-якої праці – як результат трудового виховання з раннього дитинства, що виражається в бажанні трудитися, в осмисленні необхідності брати участь у спільній трудовій діяльності; 2) більш конкретне – потреба в праці, що конкретизується в готовності до праці в певній професії як результат професійного навчання і виховання і підсумок не лише професійного розвитку, але й соціальної зрілості особистості; 3) найбільш конкретне – готовність до праці безпосередня, що постає у відомих або можливих умовах як результат психологічної підготовки і психічної мобілізації [4]. В іншому джерелі – «Психологічній енциклопедії [5, с. 89] «готовність до дії» трактується як «стан мобілізації всіх психофізіологічних систем людини, що забезпечує ефективне

виконання певних дій». Конкретний стан готовності до дії визначається поєднанням факторів, що характеризують різні рівні готовності: фізичну підготовленість, необхідну нейродинамічну забезпеченість дії, психологічні умови. Залежно від умов виконання, провідною може бути одна з цих сторін готовності до діяльності.

У наукових джерелах зустрічається й інше тлумачення готовності до професійної діяльності. Зокрема, це психічний стан, передстартова активізація людини, що включає усвідомлення людиною своїх цілей, оцінку наявних умов, визначення найбільш вірогідних способів дії; прогнозування мотиваційних, вольових, інтелектуальних зусиль, імовірності досягнення результату, мобілізацію сил, самонавіювання в досягненні цілей.

Крім того, як показують результати аналізу наукової літератури, поряд із терміном «готовність» досить широко використовуються поняття «підготовленість» і «придатність» особистості до діяльності. Розглянемо їх зміст. Так, підготовленість до певного виду діяльності тлумачиться дослідниками як «наявність у людини особистісних якостей, теоретичних знань, практичних навичок і вмінь, що дають їй змогу в будь-який час успішно виконувати поставлені завдання та функціональні обов'язки» [6]. Однак, підготовленість до діяльності ще не означає готовності в певний момент виконати ці дії, тим більш результативно. І багато що тут залежить від внутрішньої зібраності, вольової налаштованості, здатності в цей момент виконати необхідний вид діяльності й досягти бажаних результатів [7].

Із поняттями «готовність» і «підготовленість» до праці взаємодіє поняття «придатність», яке, на відміну від останніх, є імовірнісною характеристикою особистості, що відображає можливість людини оволодіти якою-небудь діяльністю [4]. Професійна придатність – це сукупність знань, умінь і навичок, особистих властивостей, необхідних людині для успішного виконання професійних обов'язків. Вона може бути: потенційною (ґрунтується на задатках, здібностях, фізичних і психічних властивостях людини); реальною (складається поступово в результаті освоєння людиною нових знань і навичок).

Отже, узагальнюючи різні визначення поняття «готовність», можна констатувати, що вони взаємодоповнюють одне одного, засвідчують складність досліджуваного феномена й дають змогу переконатися, що готовність як важлива характеристика професіоналізму сучасного фахівця – складне й багатогранне явище.

Подальша логіка нашого дослідження потребує розглянути сутнісну характеристику професійної готовності військовослужбовців Державної прикордонної служби України до охорони закордонних дипломатичних установ.

Результати аналізу філософської, психологічної і педагогічної літератури дозволяють стверджувати, що у сучасній науці таке явище, як готовність до професійної діяльності досліджується, як правило, на трьох рівнях: *особистісному, функціональному і особистісно-діяльнісному*. Крім того, існує три підходи до визначення структурних складових «готовності»: вона досліджується як сукупність знань, умінь і навичок (Е. Вінославська, Н. Кузьміна, Л. Кондрашова, В. Моляко, В. Сластьонін, А. Щербаків); готовність як функціональний стан (Н. Букіна, Ф. Генів, А. Ковальов, Л. Лавров, М. Левітов, А. Ліненко); готовність як складне особистісне утворення (М. Дьяченко, А. Ліненко, Л. Кандибович, А. Капська).

Різні трактування структури готовності обумовлені як специфікою діяльності, яка вивчається в кожному окремому випадку, так і розбіжністю теоретичних підходів дослідників. Тому у дослідженні ми виходимо з того, що важливою умовою формування готовності до професійної діяльності є наявність відповідних якостей, і, в першу чергу, схильностей та здібностей особистості. Готовність до діяльності розвивається на основі засвоєння загальних та професійних знань, формування вмінь і навичок, удосконалення сформованих професійно важливих якостей особистості.

Зважаючи на результати аналізу вказаних вище наукових джерел, ми дійшли висновку, що професійна готовність до діяльності являє собою складне структурне утворення, центральним ядром якого є позитивні установки, мотиви й цінності професії. У цю готовність входять також професійно важливі риси характеру, здібності, сукупність професійно-психологічних знань, навичок, умінь, певний досвід їх застосування на практиці. Професійна готовність здійснює в єдності зі спрямованістю на професійну діяльність і стійкими установками на працю.

Отже, зазначена готовність включає в себе, з одного боку запас професійних знань, умінь і навичок; з іншого – риси особистості: переконання, професійні здібності, інтереси, професійну пам'ять, мислення, увагу, професійну спрямованість, працездатність, емоційність, моральний потенціал особистості, що забезпечать успішне виконання професійних функцій.

Ядро готовності становлять психічні процеси і властивості. Вони є фундаментом якостей особистості. Якість і психологічні властивості особистості, психічні особливості і моральні якості, що є основою установки військовослужбовця на усвідомлення функцій педагогічної праці, професійної позиції, оптимальних способів діяльності, співвіднесення своїх здібностей з можливостями – характеристики психологічної готовності.

Однак, як показують результати узагальнення наукових джерел, а також документів, які регламентують діяльність прикордонного відомства, дослідження проблеми формування готовності військовослужбовців Державної прикордонної служби України до охорони закордонних дипломатичних установ, незважаючи на її актуальність і важливе практичне значення, ще не було предметом спеціального наукового дослідження.

Для визначення сутності, особливостей змісту та структури готовності військовослужбовців Державної прикордонної служби України до охорони закордонних дипломатичних установ вважаємо за необхідне узагальнити вимоги, які висуваються до цієї категорії персоналу.

У нормативно-правових документах, які регламентують порядок добору і підготовки військовослужбовців Державної прикордонної служби України до охорони закордонних дипломатичних установ, зазначено, що вони повинні мати вищу, професійно-технічну або повну загальну середню освіту, високі професійні та ділові якості, досвід служби на посадах у структурі ДПСУ на менше п'яти років, володіти державною та, як правило, іноземними мовами. Крім того, кандидати на навчання на курсах підготовки повинні позитивно характеризуватися за місцем служби, мати високі морально-психологічні та особисті якості, бути ініціативними, чесними, дисциплінованими, фізично розвиненими. Важлива також відсутність медичних протипоказань до проходження військової служби за кордоном. Тобто, військовослужбовці Державної прикордонної служби України, на яких покладаються обов'язки з охорони закордонних дипломатичних установ, повинні мати високий рівень професійної компетентності та достатній рівень готовності до цього виду діяльності.

Серед основних обов'язків, які покладаються на військовослужбовців державної прикордонної служби України щодо охорони закордонних дипломатичних установ, є забезпечення фізичної охорони приміщень та співробітників закордонної дипломатичної установи; підтримання режиму безпеки та контролю визначеними у кожному конкретному випадку шляхами; запобігання проникненню на територію закордонної дипломатичної установи терористичних або екстремістських груп і сторонніх осіб. Крім того, військовослужбовці ДПСУ в контексті охорони закордонних дипломатичних установ зобов'язані, у разі виникнення ситуації, стримувати можливий прорив осіб з екстремістськими намірами та некерованих натовпів, у тому числі озброєних переносними засобами нападу; здійснювати збереження функціональних можливостей закордонної дипломатичної установи в умовах виникнення надзвичайних ситуацій у державі перебування; виконувати спеціальні завдання з охорони членів державних делегацій або окремих посадових осіб, які прибули до закордонної установи, а також виконувати інші обов'язки, покладені на них керівником закордонної дипломатичної установи.

Таким чином, узагальнення висновків наукових досліджень стосовно поняття «готовність до професійної діяльності», врахування особливостей служби військовослужбовці ДПСУ в контексті охорони ними закордонних дипломатичних установ, а також вимог нормативно-правових документів, що висуваються зазначеної категорії персоналу, дозволяють нам визначити, що *готовність військовослужбовців ДПСУ до охорони закордонних дипломатичних установ – це інтегративне професійно-особистісне утворення, яке охоплює фахові спеціальні знання, вміння та навички, систему професійно-важливих індивідуально-психологічних особливостей, а також мотиви, потреби, інтереси та ціннісні орієнтації, які забезпечують результативне виконання завдань з охорони та захисту закордонних дипломатичних установ*. Зазначена готовність має динамічну структуру, між компонентами якого існують функціональні взаємозв'язки та залежності.

Що стосується кількості компонентів, то нам імпонує підхід до визначення структури готовності до діяльності, запропонований М. Дьяченком та Л. Кандибовичем [8]. На їх переконання, психологічна готовність особистості до діяльності складається з чотирьох компонентів: *мотиваційного*, що охоплює потребу успішно виконати поставлене завдання, інтерес до діяльності, прагнення досягти успіху і показати себе з кращого боку; *пізнавального*, що характеризується розумінням змісту обов'язків, завдань, їх значущості, знанням засобів досягнення мети, уявленням можливих змін обстановки; *емоційного*, що містить такі складові, як почуття відповідальності, впевненість в успіху, натхнення; *вольового*, що представлений уміннями: управляти собою й мобілізувати сили, зосередити увагу на виконанні певного завдання, долати сумнівів, тривоги [8].

Разом з тим зазначені підходи не повною мірою розкривають структуру готовності військовослужбовців ДПСУ до охорони закордонних дипломатичних установ, оскільки не дозволяють, на нашу думку, представити всі перелічені складові зазначеної готовності. З огляду на це, ми пропонуємо готовність, що розглядається, представити у вигляді чотирьохкомпонентної структури і виділити *мотиваційно-ціннісний, когнітивний, професійно-особистісний та діяльнісний* компоненти.

Мотиваційно-ціннісний компонент включає в себе професійні установки, прагнення, сукупність мотивів, потреб, інтересів та ціннісних орієнтацій військовослужбовців ДПСУ, адекватних меті, завданням та вимогам професійної діяльності. Його основою є професійна спрямованість (особисте прагнення застосувати свої знання в обраній професійній сфері), в якій виражається позитивне ставлення до професії, нахил та інтерес до неї, бажання вдосконалювати свою фахову підготовку тощо. Стійкість, глибина і широта професійних інтересів та корпоративних прикордонних ідеалів визначається професійною спрямованістю. Ступінь сформованості професійного інтересу визначає характер роботи майбутнього фахівця над собою з метою використання своїх можливостей і здібностей. Ціннісно-професійні орієнтації, основою яких є професійна етика, професійні ідеали, погляди, принципи, переконання, готовність діяти відповідно до них. Ядро орієнтаційного компонента – ціннісні орієнтації особистості, глибина професійного світогляду. Професійні переконання є важливою змістовною стороною психологічної готовності до професійної діяльності, бо вони забезпечують послідовність у професійних діях, цілеспрямованість у роботі і в спілкуванні з колегами. Не меншу роль відіграє професійна етика, основу якої становлять моральні норми, оцінки та самооцінки, контроль і самоконтроль, повага до норм і вимог суспільного життя й уміння дотримуватися цих норм.

Когнітивний компонент характеризується як сукупність знань, необхідних військовослужбовцю для здійснення ним професійної діяльності під час охорони закордонних дипломатичних установ. Професійні знання об'єктивно необхідні для результативної професійної діяльності. Перш за все, це глибокі професійні знання особливостей охорони закордонних дипломатичних установ; знання основних нормативно-правових актів, інструкцій, посадових обов'язків та інших документів, які регламентують професійну діяльність; знання завдань охорони закордонних дипломатичних установ; знання організації, форм і методів здійснення охорони закордонних дипломатичних установ; країнознавчі знання, мовно-комунікативні знання; знання обов'язків чергових комендантів дипломатичних установ.

Отже, проявляється цей компонент на рівні теоретико-методологічної підготовки фахівця. До змісту когнітивного компонента входить також професійна освіченість.

Професійно-особистісний компонент включає в себе професійну спрямованість уваги, уяви, сприймання, пам'яті, мислення, а також військово-професійні здібності та якості, необхідні для успішного здійснення професійної діяльності. Щодо уваги військовослужбовців, що виконують свої обов'язки з охорони закордонних дипломатичних установ, то вона повинна мати здатність до переключення, розподільності, переміщення з одного об'єкта на інший і характеризуватися достатньою стійкістю, обсягом, концентрацією. Серед якостей цього компонента готовності значне місце займає мислення. Воно виявляється в умінні прогнозувати і моделювати можливі ситуації, явища, факти і можливі наслідки. А для цього необхідний високий рівень теоретичних знань, творче мислення і ґрунтовний багаж загальної культури. До професійно-особистісних якостей належать також професійна відповідальність, вимогливість, уміння спілкуватися, комунікабельність, швидка реакція на зміну ситуації та адекватність у прийнятті рішень; здатність самостійно оцінити умови соціуму і знайти шляхи вирішення проблем, адекватно визначити свої дії.

Діяльнісний компонент являє собою актуалізацію всієї сукупності вмінь та навичок, які забезпечують ефективність вирішення практичних завдань професійної діяльності з охорони закордонних дипломатичних установ, тобто визначення найбільш ефективних способів, методів і прийомів. Систему вмінь складають: організаційно-професійні (організовувати роботу з охорони закордонних дипломатичних установ; організовувати попереджувально-профілактичні заходи; організовувати взаємодію з правоохоронними органами держави перебування; організовувати заходи щодо підтримання техніки у постійній готовності до застосування за призначенням; проводити тактичні розрахунки, приймати обґрунтовані рішення, ставити бойові завдання, організовувати їх виконання і взаємодію; особисто професійно діяти та вміти виконувати обов'язки всіх категорій підпорядкованого персоналу; приймати рішення і забезпечувати безпеку персоналу в умовах надзвичайних ситуацій; володіти прийомами надання першої медичної допомоги, само-

взаємодопомоги при пораненнях і нещасних випадках; здійснювати прийом справ та посади; застосовувати технічні засоби охорони за їх призначенням; організовувати повсякденну діяльність, розробляти основні документи з її організації; організовувати використання оперативних засобів у боротьбі з проявами терористичної діяльності; використовувати знання Конституції, законодавства України, міжнародних договорів та угод України, керівних документів Держприкордонслужби, інструкцій, порадників під час охорони закордонних дипломатичних установ); комунікативні (застосовувати основи оперативної психології у практичній діяльності; мати досконалий рівень володіння державною мовою, постійно його вдосконалювати; вести бесіду-діалог загального характеру іноземною мовою; застосовувати знання однієї з іноземних мов на рівні побутового і професійного спілкування); інформаційно-орієнтаційні (розуміти на слух інформацію, що має відношення до виконання професійних обов'язків; аналізувати і оцінювати сучасні події, зміст соціально-економічної політики в державі перебування; орієнтуватись у сучасній ситуації, яка склалась у країні перебування в політичній, економічній, прикордонних сферах; вивчення новітніх досягнень у визначеній сфері професійної діяльності і застосування їх на практиці; здійснювати правильний вибір засобів зв'язку та способів організації зв'язку залежно від умов, що склалися; працювати на засобах автоматизації, здійснювати збір, обробку, зберігання й отримання інформації, необхідної для службової діяльності з дотриманням вимог технічного захисту інформації); конструктивні (відбирати і структурувати арсенал засобів професійної діяльності; розпізнавати переваги та недоліки конкретних форм діяльності і добирати найбільш адекватні та ефективні; знаходити оптимальний вихід із нестандартних ситуацій; передбачати труднощі і попереджувати їх; прогнозувати власні дії та дії можливих нападників на дипломатичну установу; об'єктивно оцінювати діяльність власну й інших; планувати свою діяльність); рефлексивно-оцінні (приймати обґрунтовані управлінські рішення, проводити їх оцінку; дотримуватися вимог нормативних документів у діяльності, пов'язаній з охороною закордонних дипломатичних установ; оцінювати вміння і навички персоналу із підготовки до виконання службових обов'язків; планувати свою діяльність, ставити завдання підлеглим, здійснювати контроль їх виконання; здійснювати перевірку та оцінку готовності персоналу до виконання основних та спеціальних завдань; оцінювати отриману оперативну інформацію та приймати рішення щодо організації охорони дипломатичних установ за кордоном).

Таким чином, ми розкрили сутність, представлено структуру та змістове наповнення компонентів готовності військовослужбовців Державної прикордонної служби України до охорони закордонних дипломатичних установ. Серед напрямків подальших розвідок доцільно визначити стан сформованості зазначеної готовності під час професійної підготовки військовослужбовців ДПСУ до охорони закордонних дипломатичних установ. Але для цього необхідно, перш за все, визначити критерії і показники, а також охарактеризувати рівні зазначеної готовності військовослужбовців ДПСУ до охорони об'єктів.

Список використаної літератури:

1. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. : РАН. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. 4-е изд., доп. М., 1999. – 540 с.
2. Великий тлумачний словник української мови [з дод. і допов.] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінськ : Перун, 2005. – 1728 с.
3. Словарь практического психолога / Сост. С. Ю. Головин. Минск, Харвест, 1998. – 434 с.
4. Бродовська В. І. Тлумачний словник психологічних термінів в українській мові : словник / В. І. Бродовська, І. П. Патрик, В. Я. Яблонько. – 2-е видання. – К. : Професіонал, 2005. – 224 с.
5. Психологічна енциклопедія / автор-упор. О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
6. Ложкін Г. В. Військова психологія : терміни, поняття, визначення : словник-довідник / Г. В. Ложкін, С. В. Сьомій, С. В. Пеньковський ; Ін-т змісту і методів навчання. – К., 1996. – 144 с.
7. Ковальська І. Е. Формування психологічної готовності членів громадських формувань до охорони державного кордону : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / І. Е. Ковальська ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2009. – 238 с.
8. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1976. – 175 с.